

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-91-4-21>

ШКІЛЬНА ОСВІТА У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ РЕГІОНІ В 1944–1953 РОКАХ

Старжець В. І.

*кандидат історичних наук,
вчитель історії*

*Обарівського ліцею Рівненської районної ради
Рівненської області
м. Рівне, Україна*

Відновлення радянської влади та формування освітньої системи у Західній Україні відбувалося в умовах безкомпромісної боротьби між комуністичним режимом, з однієї сторони, та українськими національними силами, які представляли ОУН та УПА, з іншої. Ідеологія в СРСР була свого роду конструкцією, на якій трималося все суспільне життя. Через науково-освітні установи та заклади культури держава впливала на свідомість населення. На інтелігенцію загалом, а особливо на вчителів, з огляду на його місце і роль в житті суспільства, звертали особливу увагу як органи радянської влади, так і представники українського націоналістичного опору.

Розвиток освіти виявився повністю взаємозалежним від соціально-економічних та політичних процесів, які відбувалися в тогочасній Україні як складовій державного механізму СРСР. Процес налагодження і відновлення радянської освітньої системи в регіоні був складним та часто мав суперечливі наслідки, особливо в ідеологічному плані [7, с. 49-51].

Нацистський окупаційний режим завдав величезної шкоди західноукраїнському регіону, зокрема матеріальній базі системі шкільної освіти. Не дивно, що з поверненням у 1944 р. радянської влади освітня мережа Західної України знаходилася на стадії зламу та реорганізації, характеризувалася відбудовою зруйнованого господарства та культурно-освітніх закладів.

Катастрофічну ситуацію в освітній сфері засвідчує «Доповідна записка про стан підготовки шкіл західних областей УРСР до 1944/45 навчального року». У документі зазначалось, що у 1940/1941 навчальному році у західних областях республіки нараховувалося 7 596 шкіл – 1 455 048 учнів [12, арк. 26]. За час нацистської окупації значна частина шкіл була цілком зруйнована або серйозно постраждала, відтак станом на 1 вересня 1944 р. змогли розпочати роботу лише 4 460 шкіл західних областей (Волинській – 284, Дрогобицькій – 672, Тернопільській – 743, Львівській – 869, Рівненській – 884, Станіславській – 625) [12, арк. 28].

Однією з головних причин занепаду шкільного життя на окупованих територіях була нацистська ідеологія згідно з якою підкореним народам освіта вважалась не потрібною, навіть шкідливою.

Для відновлення мережі навчальних закладів першочерговим було питання фінансове, тому на центральному рівні і засіданнях обкомів КП(б)У воно постійно було на порядку денному. У міністерських звітах наголошувалось як надзвичайно гостра проблема опалення шкіл: у 1947 р. обсяги палива у школах Дрогобицької області склали 6% від потреби [9, арк. 228]. У Волинській області забезпечення газом і керосином було недостатнім, а в окремих школах його просто не було [3, арк. 8]. Недостатнє фінансування системи освіти у середині 40-х рр. позначалося на матеріально-технічному забезпеченні шкіл, становищі освітян, на умовах навчання школярів.

В освітній сфері набув поширення метод народної будови і соціалістичні змагання. У Львівській області вчителі, батьки й учні з 16 по 23 червня 1946 р. відремонтували 683 школи, 898 квартир вчителів, завезли паливо [13, арк. 5]. На Волині самостійно виготовляли шкільне обладнання, наочність [1, арк. 30]. Селяни за власні кошти купували скло, фарби, цвяхи, пиломатеріали, заготовляли вапно, глину, пісок, паливо. Завдяки таким заходам у 1944–1950 рр. у республіці було побудовано чи відбудовано 1 669 шкіл на півмільйона учнівських місць. Таким чином, більшість шкіл західних областей України в післявоєнний період зуміли відновити роботу завдяки допомозі громадськості. Можна підсумувати, що адміністративно-командна система вміло використовувала емоційне піднесення народу, його намагання облаштувати мирне життя. Водночас, головним і позитивним результатом було те, що означений рух сприяв відбудові та розширенню зруйнованої за роки війни шкільної сітки.

Важливе місце в розвитку післявоєнної освіти займала ліквідація неписьменності серед населення Західної України. Хоча у цьому питанні також не обійшлося без політичного підтексту. У постанові міністерства освіти УРСР від 4 червня 1947 р. наголошувалося: «ліквідація неписьменності та малописьменності має виключне державне значення, ця робота допомагає населенню активно включитися в наше соціалістичне життя» [9, арк. 6]. У плані навчання «неграмотних та малограмотних» у західних областях УРСР на 1947/1948 н.р. зазначалося, що потрібно навчити 138,4 тис. осіб [6, арк. 86].

Вагомою залишалася проблема педагогічних кадрів, підсилена тим, що за період війни республіка втратила близько 30% довоєнного складу вчителів. Про складне становище шкільництва в Західній Україні йшлося також у звітах ОУН: «школи стоять на дуже низькому рівні з браку вчительських сил» [10, арк. 95]. Дефіцит вчительських кадрів призвів до того, що у західноукраїнських областях спостерігався колосальний недокомплект фахівців: у Львівській області станом на

1944/1945 н.р. працювало 3 729 вчителів за потреби 5 658 спеціалістів (не вистачало 1 929) [2, арк. 4-5]; у Рівненській області працювало 3 100 осіб, не вистачало 1 664 [3, арк. 1]. Схожа картина спостерігалася і в інших областях.

Особливістю відновлення шкільної системи було запровадження всього навчально-виховного процесу відповідно до загальнорадянських стандартів з обов'язковою ідеологічно-політичною складовою у навчанні. Комуністична система цінностей підміняла собою національне виховання.

Освітня система УРСР перебувала під подвійним контролем уряду та партії. Більшовицькі функціонери зазначали, що вчителі займають в суспільстві велике і почесне місце та виконують поставлені комуністичною партією завдання: «формують світогляд майбутнього будівника комуністичного суспільства» [4, арк. 2]. З огляду на це, основним завданням радянської школи було виховання підростаючого покоління в душі «глибокої відданості» комуністичним ідеалам, партії, любові до «батька Сталіна», «великого російського народу» та ненависті до класових ворогів, особливо «українських буржуазних націоналістів». Кожен вчитель повинен був розуміти, що він, насамперед, є працівником ідеологічного фронту, адже виконує завдання партії по вихованню молоді.

З іншої сторони, українське націоналістичне підпілля також вело активну пропаганду серед шкільної молоді та вчителів, намагалось впливати на освітнє середовище. Агітаційна та пропагандистська діяльність ОУН отримувала розуміння та підтримку серед місцевої молоді. Довгий час, особливо по селах, представники радянської влади не могли утворити мережі піонерських та комсомольських організацій, а вчителі усіяко намагалися уникати політичної складової на шкільних уроках.

У відповідь радянська влада та її спецслужби розгорнули повсюдний терор і переслідування, поширювалися арешти та виселення. Систематично практикувалися урядові перевірки ідеологічно-політичної роботи освітніх установ, створювались спеціальні комісії, до складу яких, крім партійних діячів, входили і представники каральних структур. За результатами однієї з таких перевірок впродовж 1949/1950 н. р. із 46 822 вчителів західних областей УРСР вимагалось замінити 1 529, у тому числі за зв'язки з ОУН – 617, «зкомпроментованих» – 141, «куркулів» – 59, за релігійними мотивами – 84, за іншу діяльність – 628 [8, с. 177].

Таким чином, можемо зробити висновок, що система шкільної освіти західних областей України у післявоєнний період перебувала у скрутному становищі, потребуючи відновлення матеріально-технічної бази та розширення наукового потенціалу. Радянська влада відразу розпочала впроваджувати широкий комплекс заходів для відновлення

шкільництва. У процесі відбудови освітнього простору більшовики переслідували дві головні цілі: забезпечити регіон кваліфікованими кадрами у всіх сферах господарства, науки та культури; залучити західноукраїнську молодь до комуністичної системи цінностей та сформувати відданих владі спеціалістів, які б сприяли процесам радянзації. Згодом радянська тоталітарна система зосередила всі свої сили на ідейному перевихованні західноукраїнського суспільства, насамперед молоді. Західноукраїнські школи перетворились на дієвий механізм з прищеплення комуністичного світогляду майбутнім громадянам, а навчально-виховний процес став повністю ідеологізованим та замкненим.

Література:

1. Державний архів Волинської області. Ф.Р-59. Оп. 6. Спр. 3.
2. Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.). Ф.Р-163. Оп. 4. Спр. 1.
3. Державний архів Львівської обл. Ф.Р-163. Оп. 4. Спр. 9.
4. Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської обл.). Ф.Р-2. Оп. 4. Спр. 88.
5. Держархів Рівненської обл. Ф.Р-440. Оп. 3. Спр. 77.
6. Державний архів Тернопільської області. Ф.Р-1833. Оп. 5. Спр. 59.
7. Старжець В. Відновлення радянської системи шкільної освіти в західноукраїнському регіоні після війни (1944–1953 рр.). *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2017. Вип. 117 (2). С. 48–52.
8. Сушик І. Формування вчительських кадрів загальноосвітніх шкіл Волині у 40–50-х рр. ХХ ст. *Інтелекція і влада*. 2009. Вип. 15. С. 171–180.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВ України). Ф.166. Оп. 15. Спр. 243.
10. ЦДАВОВ України. Ф.3836. Оп. 1. Спр. 2.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф.1. Оп. 73. Спр. 42.
12. ЦДАГО України. Ф.1. Оп. 73. Спр. 75.
13. ЦДАГО України. Ф.1. Оп. 73. Спр. 450.